

Oldtidsjærn i kirkegårdsdigerne.

Af Søren Alkærsig.

Læsere af årbogen vil vide, at der i ikke få kirkegårdsdiger er fundet jærnslogger, større og mindre stykker, men *meget ofte* en fuldstændig slaggeblok (med og uden luppe), de samme, som vi finder i de urørte herdgruber. Det kan være nogle få, men undertiden over hundrede, i Tistrup kirkegårdsdige helt op til over tre hundrede. Og det er naturligvis kun en såre ringe del, der er synlige, hvis al digernes jærnmateriale kom for dagen, så vilde der sikkert ofte være flere tusinde stykker. Hvordan de er kommet der, er ikke vanskeligt at skønne: Ved en eller flere udsmeltningspladser der i nærheden har dette affald kun været i vejen, måske både for jærnarbejdet og for dyrkningen, og sammen med andre sten, som man helst så fjernet, er de bleven brugt i kirkegårdsdigerne. Disse er efter al sandsynlighed lige så gamle som kirkerne, thi når der er ret stærke vidnesbyrd om, at de hedenske vier var hegnede, så er den kristelige helligdom også blevet det, og det turde endda hænde, at diget undertiden er ældre end kirken (selv om det kan være sat om eller flyttet nogle gange), eftersom den nuværende kirkebygning ikke altid er den oprindelige.

De mange blokkes tilstedeværelse vidner om smelte- og udvindingspladser *i nærheden af kirken*. Navnlig er det i den henseende talende, at der er så mange små, thi den del af digematerialet behøvede man ikke dengang at hente langt borte, — der var i almindelighed nok lige op ad kirkepladsen. Og der har slaggeblokkene altså også ligget. Måske var jærngruberne for det meste nedlagt, da diget blev bygget, thi ofte har de på den tid været henved 1000

år gamle, men at de har været der, derom er vidnesbyrddene gode nok.

Spørges der nu: hvorfor ligger kirke og jærnudivningsplads lige op ad hinanden, — fra Ribe amt (Vardeegnen) kan nævnes 15 tilfælde, og fra Vejle amt (Lindeballeegnen) en halv snes — så kan svares, at skøndt de to ting i og for sig ikke vedkommer hinanden, så er de efter al sandsynlighed begge knyttet til en fælles faktor: *stormandsgården*, som i så mange tilfælde kan spores der på stedet i den senere oldtid, hvad enten den nu har været knyttet til en landsby eller ej. I Rasmus Mortensens bog om Vejle vesteregn hedder det s. 79: „Spørger vi: Hvem smeltede det sjældne og kostbare jærn, må svaret blive: den, som havde magt dertil, den fri bonde, ejeren af godset, stormanden, hvorved han blev endnu mægtigere end før. Han brød jærnet på sin grund, så nær gården som muligt, han — eller hans slægt — byggede siden kirken, på egnens fornemste plads. Han er således, foruden det meget andet, sognets egentlige grundlægger, og vi kan til de forhold, der fik folk til at søge det lille lokale samfunds centrum: stormandens mølle, kvægfold o. s. v. tilføje: *hans smedje*.“

Det var naturligvis af stor interesse at vide, hvor almindelig en sådan jærnvirksomhed har været, om den har været udbredt til omtrent alle sogne, hvor råstoffet (myremalm) fandtes (og da oftest på flere pladser i sognet om end måske ikke altid samtidig), eller om den har været et speciale for visse egne (og da gerne for visse folk). Det sidste er vel det sandsynligste, thi lige fra ældste tid til vore dage ser man sådanne egnsspecialer dukke op, blomstre — undertiden længe, undertiden kun kort — for tilsidst at gå tilbage og dø hen. Potter fra Vardeegnen, træsko fra Silkeborgegnen, hornskeer fra Holstebroegnen,

uldtøj fra Herningegnen, leer fra Andsager, vogntømer fra Veerst og Egholt kan nævnes som eksempler.

Det synes da en nærliggende opgave at få undersøgt kirkegårdsdiger også i andre egne, thi selv om der ikke må bygges altfor meget på denne sammenhæng mellem smelteplads og jærnet i kirkegårdsdigerne — en sammenhæng er der dog. Det var jo f. eks. naturligt at tro, at vi ikke blot havde lært jærnvirkomheden syd fra (hvad vi sikkert har), men at denne virksomhed så også kunde spores ad en vestlig vej ned gennem N. Slesvig og videre, og her var det kirkegårdsdigerne, der snarest og mest åbenbar kunde tænkes at afgive det søgte vidnesbyrd.

Et eftersyn af disse diger ned gennem Vestslesvig blev foretaget i august 1932 i denne rækkefølge: Skodborg, Skrave, Hjerting, Lintrup, Kalvslund, Hjortlund, Vilslev (n. f. Kongeåen), N. Farup, Hviding, Reisby, Brøns, Skærbæk, Mjolden, Randerup, Ballum, Skadst, Emmerlev, *Møgeltønder*. Sidste sted fandtes en hel grubeblok siddende i vestlige dige, alle de andre steder var resultatet negativt. I Farup nogle klumper myremalm i diget, men ikke jærnslogger. Hvad *Møgeltønder* angår har i øvrigt jærnvirkomheden efterladt sig andre vidnesbyrd af sædvanlig slags. I den n. vestlige kant af byen er en mægtig og meget gammel sandgrav. Her har en af byens borgere, malermester *Gregersen*, i mange år gjort flere fund af interesse, især en mængde bopladser, men heller ikke få jærngruber, hvis materiale han tildels opbevarer. Pladsen er en sådan, som kun jernalderfolk, der ingen beskyttelse havde mod havet, måtte vælge: en ret høj grusbanke, hævet over sumpen der neden for. Der hentede man jærnmalmen, men den blev — som sædvanlig — behandlet på højere liggende sted, hvor der var god træk, gerne fra s. vest, hvad

også her er tilfældet. Et af de opbevarede slaggestykker har den særlige interesse, at det bærer to ualmindelig tydelige aftryk af det redskab (jærnstang?), hvormed blokken er bleven vendt i gruben ved processens afslutning, for at man kunde slå jærnkagen (luppen) fra. — På tilbagevejen fra Møgeltønder undersøgte en østligere linje, hvor der måske snarere kunde ventes et resultat, da her ialfald har været både brændsel (trækul) og malm. Alligevel blev resultatet også på denne tur ret ringe. Følgende diger blev undersøgt: Hostrup, Burkal, Bylderup, Rabsted, *Bedsted*, Øster Højst, *Abild*, *Visby*, Daler, Bredebro, *Nørre Løgum*, Arrild, Brænderup, Toftlund, *Højrup*, Gramby, Rødding. Noget senere undersøgte Seem, Fol, Hygum, Spandet, Skrydstrup og Nustrup. Kun i de fem fremhævede fandtes jærn og kun nogle få, 2—8 stykker. I N. Løgum fandtes desuden en herdgrube i sideskråningen af en nedskåret vej. Af disse 41 diger er der altså jærn i kun 6, alle, undtagen Møgeltønder, i Løgumklosteregnen.

Fundene fortæller altså lidet eller intet angående den formodede sydlige indvandningsvej, næsten endnu mere negativ blev resultatet, da vi forsøgte at efterforske, hvorhen virksomheden har bredt sig fra Vardeegnen. Vi valgte Herningegnen, fordi der her er mængder af malm, og det er fra litteraturen bekendt (Halds beskrivelse af Ringkøbing amt, 1833, s. 21), at der ialfald på to steder, ved Sindinggård og i Arnborg, har været smeltet jærn. Følgende diger blev efterset: S. Omme, Hoven, Ølgod, *Strellev*, Lyne, Egvad, *Aadum*, Borris, N. Vium, Vorgod, Timring, Vind, Vinding, Aulum, Ørre, Sinding, Tjørring, Sunds, Rind, Arnborg, Skarrild, S. Felding. Kun jærn i de 2 fremhævede af 22, og deraf må *Strellev* jo egentlig nærmest regnes med til Vardeegnens

mange jærnforekomster. Ved Sindinggård fandtes nogle slaggestykker som vidnesbyrd om, at den jærnuvinding, som Hald omtaler, virkelig har været der, men i kirkegårdsdiget intet. — Følgende diger er senere undersøgt: Folding, Malt, Vejen, Læborg, Gesten, Andst, Jordrup, Leirskov, ligeledes uden resultat.

I sammenligning med de mange forekomster i kirkegårdsdiger i Vardeegnen ser alt dette jo meget fattigt ud. — Vi ved fremdeles intet om, hvorfra denne såre betydningsfulde færdighed er kommen eller hvordan den har bredt sig hen. Vi ved foreløbig kun de to ting, at der i tidlig og mellem jernalder har været en stor jærnvirksomhed i Vardeegnen, hvorfra der formentlig er solgt jærn og jærngenstande til omegnen både i øst og nord, og at denne virksomhed siden bredte sig til midtjylland, hvor den holdt sig til ned imod vore dage, d. v. s. til omkring 1600. Hvornår den ophørte i Vardeegnen ved vi intet om, men de hidtidige fund — trækul, potteskår, jærnslagger — bekræfter min oprindelige formodning: at det er en oldtidsvirksomhed.
